

ζουτσομαθαίνουν γράμματα τὰ παιδιά τους ἀφοῦ ἔχουν τὰ μέσα ἄκοπα καὶ ἐλεύθερα νὰ μορθοθοῦν. Τὰ σχολεῖα σήμερα—λόγω κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν συνθηκῶν—εἶναι γιὰ τοὺς ἀστοὺς καὶ ὄχι γιὰ τοὺς ἐργάτες καὶ τὴ φτωχολογιά.

Ἄπ' τὴν ἀντίθεση αὐτὴ φαίνεται καθαρὰ πὼς ἀντιλαμβάνονται οἱ σοσιαλιστὲς τὸ δημοτικισμό καὶ γιατί τὸν δέχονται καὶ τὸν προπαγανδίζουν. Ὁ κ. Παρορίτης εἶχε δίκαιο νὰ βλέπῃ τὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἀπὸ τὸ Σοσιαλεργατικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα, τὸ συμπέρασμά του ἦταν ὀρθὸ ἂν καὶ ἀναγορεῖ ἀπὸ ἄλλη βίαση καὶ δίνει εὐρύτητα στὸ δημοτικισμό καὶ τὸν χαρακτηρίζει κοινωνικὸ ζήτημα ἀντιπροσωπευτικὸ μιᾶς ὀρισμένης ἰδεολογίας, τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνὸ δὲν εἶναι.

Σήμερα ὅπως εἶναι τὰ πράγματα ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος» ἔξω ἀπὸ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ στὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξιν, ἂν καὶ αὐτὸ ἀκόμα εἶναι ἀμφίβολο, μὲ τὴν ἀνομοιογένεια ποὺ παρουσιάζει καὶ τὴν συντηρητικότητά των μελῶν του γενικὰ ἐπάνω στὸ γλωσσικοεκπαιδευτικὸ ζήτημα, τίποτ' ἄλλο. Κανένα ἐπίσης ἀστικὸ κόμμα δὲ θὰ θελήσῃ ν' ἀγκαλιῇ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ οἱ ἀστοὶ δημοτικιστὲς θὰ εἶναι μιὰ μικρὴ, ἀσημαντὴ μειοψηφία, ποὺ δὲ θὰ ἐπηρεάσῃ καθόλου τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὸ πολιτικὸ του μέρος. Ἀντίθετα τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα θὰ δώσῃ ἄμεση λύση στὸ ζήτημα αὐτό, ποὺ δὲν ἀντιπροσέχει παρὰ νὰ συγκινή τοὺς ὁπαδοὺς του καὶ τὰ μέλη του. Μὲ τὴν ἐπιζήτηση καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ Σοσιαλισμοῦ, ἡ δημοτικὴ γλώσσα αὐτόματα καὶ φυσικὰ ἀποκτὰ ὅλα της τὰ δικαιώματα.

Ὅλα δὲ τὰ δεδομένα μᾶς πείθουν πὼς πρέπει νὰ περιμένουμε τὸ Σοσιαλισμὸ γιὰ νὰ δοῦμε τὴ δημοτικὴ γλώσσα νὰ χρησιμεύῃ ὡς μοναδικὸ γλωσσικὸ ὄργανο ἀπ' τὸ Δημοτικὸν σχολεῖο ὡς τὸ Πανεπιστήμιον.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἐκ τῶν ἄνω εἶναι ἕνας σταντζόχοιρος, βαδίζει σιγὰ καὶ δὲν δέχεται γρήγορα τίς νέες ἰδέες. Ὁ Σοσιαλισμὸς αὐριο θὰ ἔχῃ νὰ λύσῃ καὶ ζητήματα ποὺ ἄλλοι μὴ μερίδα τῆς Ἀστικῆς τάξεως τὰ ἔχει λύσει πρὸ πολλοῦ (Θρησκεία, Κράτος κτλ.). Τόσο τὸ καλύτερο ὅμως γιατί ὁ σοσιαλιστικὸς μπαλτάς θὰ πέσῃ ἀμείλιχτα ἐπάνω σὲ κάθε πρόληψη μὴ γιὰ πάντα.

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ 921.

Π. ΧΑΛΚΟΣ

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΑΣ

Ψυχολογικὸ πρόβλημα ἀπὸ τὰ πρὸ περιεργα ποὺ ἔχει τίς δημιουργικὰς του αἰτίες στὴ βαθύτερη σύσταση τῆς νεοελληνικῆς ψυχῆς, ἐπηρεασμένης ἀπὸ λογῆς παράγοντες ἱστορικοὺς, φυλετικοὺς, οικονομικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς, δημιουργεῖ τὸ φαινόμενο πὼς ὁ πόλεμος ποὺ ἀπὸ τὰ 1912 ἐξακολουθεῖ νὰ καταπιέζῃ τὸ λαὸν, δὲ βρῆκε ἀκόμα τὸν ἀντίχτυπὸ του στὴ λογοτεχνία, δὲ μίλησε, δὲν ἄγγιξε καν τὴ ψυχὴ τοῦ Ἑλλήνα συγγραφέα. Ἡ σύγχρονη τέχνη ἀγνόησε ὄχι μόνον τὸ δικό της, τὸν ἔθνικόν, μὰ καὶ τὸν παγκόσμιον πόλεμον μὲ ὅλες τίς ἀνατροπὰς ποὺ ἔφερε, μὲ ὅλες τίς νεώτερες συνθήκες ποὺ δημιούργησε, μὲ ὅλα τὰ νεώτερα ρεύματα τῶν ἰδεῶν ποὺ ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια, μὲ ὅλη τὴ ταραχὴ καὶ τὸν ἀναβρασμὸ ποὺ ἡ σύγκρουση τῶν διαφόρων αὐτῶν ρευμάτων δημιουργεῖ στὴν κοινωνικὴ μᾶς ζωὴ σὰν ἕνας προάγγελος σὲ μεγάλες κοσμοϊστορικὰς μεταβολὰς προορισμένους νὰ δώσουνε ἀλιώτικη μορφή στὴν ὄψη τῆς γῆς. Ἡ τέχνη μᾶς ἐξακολουθεῖ τὸν ἴδιον, τὸν παλιὸν της χαρὰν. Ἐρωτολογίαι, γλυκανάλατες αἰσθηματολογίαι ποὺ γαργαλίζουν τὸ γούστο τῶν κατώτερων πνευμάτων, ἕνας ρηχὸς, κούφιος

πесσιμισμός από το άλλο μέρος, δίχως καμιά βαθύτερη δικαιολογητική έρμηνεία έξω από την κατά παράδοση, ύποθετική ύποχρέωση των ποιητών να παρουσιάζονται άπογοητεμένοι από τη ζωή που δεν μπορεί τάχα να τους ικανοποιήσει τάνότερα ιδανικά τους. Το παλιό, το θλιμένο, μοτίβο του ζιτρινου φύλλου που πέφτει από το δέντρο, ή της σκληρής έρωμένης που δε θέλει να νιώσει τη φλόγα του πάθους μας, μιá συμβατική κούραση και μιá ύποκριτική άηδία από τη ψευτιά της ζωής, που ποτέ δε φροντίσανε να την μελετήσουνε φιλοσοφικά για να φτάσουνε στις βαθύτερες άφοριές που την δημιουργούνε, έξακολουθεί και σήμερα να έμπνεί την τέχνη μας δίπλα σε κάτι μετρημένες, άσπενικές προσπάθειες για τη δημιουργία μιás νεοχριστιανικής ή νεοελληνιστικής τέχνης που παρουσιάζεται το πιο πολύ σá μίμηση ξένων προτύπων παρά σάν αναγκαστικό γέννημα μιás βαθύτερης ψυχικής όρμης. Κι αν κάποτε ή τέχνη μας άποφάσισε να θυμηθί τον πόλεμο, φρόντισε με έπιμέλεια να περάσει δίπλα του, ξυστά, με μάτι έπιπόλαιο είδε μόνο την έπιφάνειά του, δεν έσυνυψε να τονέ μελετήσει στοχαστικά σάν το σπουδαιότερο από τá σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα, παρά ζήτησε να εκμεταλλευτή τις δραματικές του περιπέτειες για σκολούς καθαρά βιομηχανικούς. Σ' ένα ρομάντζο του με την έπιγραφή «Π ό λ ε μ ο ς» ό κ. Ξενόπουλος μιás ξαναλεί το ίδιο τροπάρι μιás συνηθισμένης έρωτικής ίστορίας που μιás κοπανίζει έδω και τριάντα χρόνια με τá ίδια πρόσωπα, με τις ίδιες ψυχολογίες, με το ίδιο διάγραμμα, με τις ίδιες άποφες.

Τώρα τελευταία ό κ. Α. Ταγκόπουλος με το τελευταίο του δράμα ό «Λ υ τ ρ ω μ ό ς» δοκιμάζει μιá γενναία σοσιαλιστική προσπάθεια πάνω στο φαινόμενο του τελευταίου πολέμου.

"Αν προστέσουμε κά τoια διηγηματάκια σκορπισμένα δω και κεϊ, και κάτι λίγα τραγούδια του Ρήγα Γκόλφη και κάμποσα του Καρθαίου, ύποθέτω πως δε θά είχα τίποτις άλλο να προστέσω για να συμπληρώσω τον πίνακα της πολεμικής μας παραγωγής.

Σημείωσα παραπάνω μιá πεσσιμιστική διάθεση στη λογοτεχνία μας που μου φαίνεται πιο πολύ συμβατική παρά άληθινή.

Γιατί μιá γνήσια πεσσιμιστική διάθεση είναι βέβαια πηγή δημιουργίας που θά μπορούσε να μιás χαρίσει κάτι άληθινό και γενναίο. Ό πεσσιμισμός που είναι τίποτέλεσμα μιás όρισμένης φιλοσοφικής αντίληψης, ή ό καρπός κάποιας άνάλογης ψυχικής διάθεσης, γεννημένης από όρισμένους ψυχικούς, κληρονομικούς, και κοινωνικούς παράγοντες, αυτός ό γόνιμος πεσσιμισμός είναι κάτι άγνωστο για τη λογοτεχνία μας. Έδω αν δεν πρόκειται για άλλη μίμηση, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, πρόκειται για μιá άπλη άρρωστιάρα διάθεση που άνικανη να έμβαθύνη στο πρόβλημα της ζωής, ξεσπάει σε γυναικίους θρήνους ή σε μικρόλογες μεμψιμοιρίες, άνικανες να προκαλέσουνε τη βαθειά καλλιτεχνική συγκίνηση.

Το φαινόμενο του φύλλου που πέφτει από το δέντρο δεν έχει άπόλυτη καλλιτεχνική αξία παρά τη στιγμή που κατορθώνει ό ποιητής στο άπλό αυτό σύμβολο να έξωτερικέψει το περιεχόμενο της ψυχής του. Μά όταν ή ψυχή είναι άδεια, τότε δεν έχει τίποτις να καθρεφτίσει κι έτσι ή εικόνα άπομένει δίχως βάθος και το σύμβολο δίχως κανένα βαθύτερο νόημα μιás αφήνει ψυχρούς όπως πάντα καθετί χλιοειπωμένο ή μιás γενναίο το άισθημα της άνίας.

Όυτε το φύλλο, ουτε το καραβάκι, ουτε το συννεφάκι, ουτε το φεγγαράκι έχουνε καμιά αξία άμα δεν ύπάρχει πίσω από τά άπλά αυτά σύμβολα ή ψυχή που θά τά φωτίσει και θά τά προβάλι στη φυσική τους άπό

σταση και με την ανάλογη φωτισσίαση για να μᾶς αποκαλύψη κάποια πρωτότυπη σκέψη της, κάποιο καινούργιο αίσθημα, κάποια διάφορη αντίληψη. Ὡστόσο ὁ πόλεμος δὲν πέρασε ἀπὸ τὸν τόπο μας δίχως ν'αφήση τὰ βαθειὰ σημάδια πὸν ἔβησε ἀλλοῦ. Ἄν στὴν ἐπιφάνεια ἡ πολεμικὴ ἐποχὴ παρουσίασε κάποια οἰκονομικὴ καλύτερησι γιὰ ἓνα ὀρισμένο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ μας, στὸ βάθος ὁμως δημιούργησε μιὰ δυσπραγία, μιὰ οἰκονομικὴ κακοδαιμονία πὸν πολὺ γλήγορα θὰ δεῖξη ἀποτελέσματα της.

Ἄν προστέσωμε δίπλα στὴ φτώχεια, πὸν ἀρχίζει νὰ ἐπηρεάξῃ βαθειὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τὴν ἐκπόρευση τῆς γυναίκας, πὸν εἶναι φυσικὸ ἐπακολούθημα τῆς μεγάλης συζέντρωσης τοῦ πλοῦτου σὲ λίγα χεῖρα καὶ τὴν ἐξαχρείωση τῶν ἡθῶν, φυσικὸ κι αὐτὴ ἐπακολούθημα τῆς ἀλλαγῆς τῶν οἰκονομικῶν ὄρων τῆς ζωῆς, ἔχουμε τότε καὶ στὸν τόπο μας τὸ σύνολο τῆς θλιβερῆς εἰκόνας πὸν δημιούργησε σὲ ὅλες τὶς χώρες ὁ μεγάλος πόλεμος.

Καὶ ὁμως μπρὸς στὸν πίνακα αὐτὸ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἔμεινε ἀσυγκινητὴ, δὲν ἔνωσε τὴν ἀνάγκη οὔτε νὰ τὸν δῇ οὔτε νὰ τὸν μελετήσῃ ἀπασχολημένη πάντα ἀπὸ τὰ παλιὰ, τὰ γαπημένα της μοτίβα. Κι ὁμως τί παρθένο ἔδαφος γιὰ ὅλες τὶς ἰδεολογίες πὸν θὰ ἀποφασίζανε νὰ ἐκμεταλλευτοῦνε τὸ ὅλικὸ πὸν τοὺς χαρίζει μαζωμένο ὁ τελευταῖος πόλεμος...

Ὁ ἔθνικιστὴς εἶχε νὰ συγκινηθῇ μετὰ τὴν πραγματοποίησι τοῦ ἔθνικοῦ του ὄνειρου πὸν τὸ εἶδε νὰ γίνεται σάρκα μετὰ τὸ θριαμβευτικώτερο τρόπο καὶ σ' ἔχτασι πὸν οὔτε νὰ ὄνειρευτῇ θὰ μπορούσε. Ὁ σοσιαλιστὴς θὰ μπορούσε νὰ σκύβῃ πάνω στὰ συντρίμια πὸν δημιούργησε ὁ πόλεμος, στὴν ἀποκάλυψη τῆς φριχτῆς ψυχικῆς γέμνιας πὸν μᾶς παρουσιάστηκε τόσο ὀμῆσά μιὰ τραγικὴ διάψευσι καὶ κατάρρευσι ἠθικῶν ἀξιῶν πὸν εἶχανε τὴν ἀξίωση νὰ τὶς νομίζουνε αἰῶνιες, γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ μετὰ τὸ φρικτὸ τῆς τέχνης τὴ δυστυχία πὸν σκορπίζει στὴν ἀνθρωπότητα ἡ σύγκρουσι τῆς παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας, τὴν ἠθικὴ μείωσι τῆς σύγχρονης κοινωνίας πὸν ἀπὸ τὸ πόλεμο βγήκε φτωγότερη ὄχι μόνο σὲ ὀλικές, μὰ καὶ σὲ ἠθικές ἀξίες. Χίλιες πηγές γιὰ νὰ πῆ καὶ νὰ χορτάσῃ ἡ τέχνη.

Ὡστόσο ἡ ἑλληνικὴ τέχνη βλέπει τὴν πηγὴ πὸν ἀναβρῦζει τὸ κρῦο νερὸ, ἀκούει τὸ γλυκομουρμουρητὸ της μὰ δὲν ἀποφασίζει νὰ σκύβῃ καὶ νὰ δροσίσι τὰ χεῖλια της, δειλῇ, κουρασμένη, μοιρολάτρισα καὶ μικροπύνη.

Κι ὁμως ἂν ἕπαρξῃ κάτι πὸν συγκλονίζει τὴν ψυχὴ βαθειὰ, γιὰτὶ ἀγγίζει ὅλες τὶς χορδές τῆς ζωῆς, εἶναι ὁ πόλεμος. Γι' αὐτὸ βλέπουμε σὲ κάθε ἐποχὴ ὁ πόλεμος νὰ γίνεται πηγὴ λογοτεχνικῆς δημιουργίας κι αὐτὸ δίκαιο εἶναι νὰ καταλογιστῇ στὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα ὅσα δημιουργεῖ ἡ μεγάλη αὐτὴ πληγὴ καὶ μάλιστα τῆς ἀνθρωπότητος.

Οἱ «Πέρσαι» τοῦ Αἰσχύλου εἶναι τὸ κορυφωμα τῆς Ἀυρικῆς τρικυμίας πὸν σήκωσε στὴν Ἑλλάδα ἡ μεγάλη σύγκρουσι πρὸς τοὺς Πέρσας. Μέσα στὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὁ Ἀριστοφάνης βρῆκε ὄλον τὸ ὅλικὸ πὸν τοῦ χρειαζότανε γιὰ νὰ θρέψῃ τὸ Σατυρικὸν του δαιμόνιον. Ἡ δεινὴ περίοδο τῶν μεγάλων Ἀραβομάχων πὸν ἀγωνιζότανε νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον τὴν Ἀραβικὴν καταγίδα, μᾶς χαρίζει μιὰ ὀλάκαιρη ποίησι, τὴν Ἄκριτινῆ. Μέσα ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς Τουρκοκρατίας, σὴν τὰ ὄμορφα λουλουδάκια πὸν φυτρώνουνε στὸ βράχο στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα, ξεπετιοῦνται τὰ Κλέφτικα τραγούδια, ὅπως μέσα ἀπὸ τοὺς καπνοὺς καὶ τὶς φλόγες τῆς ἐπανάστασης ξεπετιέται κι ἀγτιδοβολεῖ ἡ σπῖθα τῆς πατριωτικῆς μούσας τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου.

Ἄφῃσα ν'ἀναφέρω ξεχωριστὸν τὸν Ὀμηρον, τὸν ποιητὴν τοῦ Τρωικοῦ

πολέμου, για να δείξω πόσο ο πόλεμος μπορεί να χρησιμεύει για τη γη στις μεγάλες ποιητικές δημιουργίες. Ἀνάλογα μίλησε στις ψυχές τῶν Εὐρωπαίων κι ὁ τελευταῖος παγκόσμιος πόλεμος. Ἡ μορφή ἐνὸς Ρομαίν Ρολλάν κι ἐνὸς Μπαρμπύς στὴ Γαλλία ἢ ἐνὸς Λεονάρδου Φράνκ στὴ Γερμανία, ξεχωρίζουν ἀνάμεσα στὸ σύνολο τῆς πολεμικῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς τῶν τελευταίων χρόνων. Οὔτε μποροῦσε χῶρες πὺ κλονιστήκανε σύρριζα ἀπὸ τὸ σεισμὸ τοῦ πολέμου, χῶρες πὺ εἶδαν νὰ καταρρέουνε δολάκαιροι ἰδεολογικοὶ κόσμοι σὲ συντρίμια, νὰ μείνουνε ἀδιάφορες καὶ νὰ μὴν ἀποτυπώσουνε στὰ προϊόντα τῆς τέχνης τους τὴν ὀδύνη τῆς ψυχῆς τους γιὰ τὴν τραγικὴ κατάρρευση προαιώνων ἰδανικῶν, τὴν πίστη τους πρὸς ἓνα φῶς πὺ ἀρχίζει νὰ γλυκοχαράζει.

Τί εἶπε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὁ πόλεμος στὴν ψυχὴ τοῦ Ἑλληνα τεχνίτη; Τίτота. Τὸ Ἑλληνικὸ θάμα πὺ ἄστραψε ἀνέλπιστα μπρὸς στὰ μάτια μας καὶ σκόρπισε τὴ λάμψη του σὰ φωτεινὸ μετέωρο ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ ὡς τὸν Εὐξείνιο, ξύπνησε μέσα στὸ αἷμα μας ὅλα τὰ κοιμισμένα κύτταρα τῆς προγονικῆς σοφιστικῆς μας ἀρρώστειας κι ὁ ἔρωτας τῆς ἀνίκητης δικολαβικῆς ἐνστασιολογίας ἐπνίξε μέσα στὴν ἐθνικιστικὴ ψυχὴ ἀλύπητα τὸ σπέρμα τοῦ ἀγνοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τὸ ρίγος τῆς ἀψηλῆς πατριωτικῆς συγκίνησης. Νὰ εἶδε τάχα ἢ τέχνη μας τὸν πόλεμο μὲ μάτι σοφοῦ διπλωμάτη, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀπλῆς κομματικῆς ἰδεολογίας, σὰν κάτι πὺ τάχατες μᾶς ἐπιβλήθηκε ἀπόξω δίχως αὐτὸ νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς κάποια βαθύτερη ἀνάγκη τῆς ψυχῆς μας;

Μὰ κι αὐτὸ ἂν εἶτανε, θὰ ἔτρεπε τὸ ἀδιοχυμένο αἷμα, ἢ ἀγανάχτηση γιὰ τὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ ἔθνους καὶ τὴ μείωση τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας, νὰ παρακινήσει τὴν τέχνη σὲ κάποια ἐκδήλωση πὺ μᾶς ἔδινε νὰ ἐνοήσουμε τὸν πόνο τῆς Ἑθνικῆς ψυχῆς. Ἐπὶ τέλους καὶ μὲ τὴ Σάτυρα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαντήσουμε στὴν ἀπόπειρα γιὰ τὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ ἔθνους ἀντιτάσσοντας τὸ φαρμάκι τῆς εἰρωνείας ἐκεῖ ὅπου δὲ θὰ ἔφτανε ἢ δύναμη τοῦ χεριοῦ μας. Καὶ τὸ Βασιλικὸ ἰδανικὸ πὺ μεθάει σήμερα τὸν κόσμο δὲ μπόρεσε νὰ προχωρήσει βαθειὰ γιὰ νὰ ποτίσει τίς ρίμες τῆς τέχνης καὶ ξεθύμανε γλήγορα σὲ ὑπερικῆς κραυγές, πὺ θολώσανε τὴν ἀτμοσφαῖρα τῶν δρόμων, ἢ σὲ ποιητικὰ ξεφρονητὰ δουλῶρεπων ψυχῶν μέσα στὶς στήλες τῶν ἐφημεριδίων.

Εἶναι ἀλήθεια πὺς ὅλοι οἱ Ἕλληνες λογοτέχνες, ἂν δὲ κάνω λάθος, μείνανε ὄξω ἀπὸ τὸν πόλεμο. Καὶ βέβαια οὔτε ἢ ἀτμοσφαῖρα τοῦ γραφείου, οὔτε ἢ ἀτμοσφαῖρα τοῦ καφενέ ἢ τῆς ταβέρνας εἶναι ἢ καταληγότερη πηγὴ γιὰ μιὰ ἀνώτερη ἐμπνευσὴ διὰν μέσα στὴν ἀτμοσφαῖρα αὐτὴ δὲ σέρνει κάποια ψυχικὴ ἀνάγκη παρὰ μόνον ὁ πόθος τῆς ἱκανοποίησής μᾶς κατώτερης σοματικῆς λειτουργίας σου. Μὰ τὸν πόλεμο δὲν εἶχε ἀνάγκη ἓνας λογοτέχνης νὰ τονε μελετήση μόνον ἀποκλειστικά στὸ μέτωπο. Οἱ πηγές τῆς ἐμπνευσης ὑπάρχουνε παντοῦ φτάνει νὰ θέλῃς νὰ βαδίσης πρὸς τὴ διεύθυνσή της. Γιατί δὲν πρόκειται νὰ ἐκμεταλλευτοῦμε μόνον τὸ ὑλικὸ πὺ μᾶς δίνει ἢ αἵματοχυσία τῆς μάχης. Ὁ πόλεμος παρουσιάζεται σὰν ἓνα συνολικὸ πρόβλημα πὺ μπορεῖ νὰ τὸ κοιτάξης ἀπὸ χίλιες πλευρές καὶ μὲ ὅλη τὴν ἡσυχία σου, καὶ μέσα ἀπὸ τὸ γραφεῖο σου ἀκόμα, γιατί οἱ συνέπειές του καὶ οἱ ἐνέργειές του ἀπλώνουνται σὲ ὅλη τὴ χώρα καὶ μᾶς περιζώνουνε ὅλη τὴ ζωὴ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πᾶμε νὰ τὸν ἀναζητήσουμε τὸν πόλεμο. Πόλεμος εἶναι σήμερα ὅλη ἢ ζωὴ μας ἀφοῦ ὅλη ἢ ζωὴ μας κατάντησε νὰ ρυθμίζεται ἀνάλογα πρὸς τὴ βροχὴ τῆ κανονιοῦ.

Θὰ μπορούσε νὰ ἀντιπαρατηρήσει κανεὶς πὺς μᾶς λείπει ἀκόμα ἢ φυσικὴ προοπτικὴ, ἢ ἀναγκαία ἀπόσταση, καὶ πὺς πρέπει νὰ περιμῆνουμε

νάπομακρυθοῦμε ἀπὸ τὰ γεγονότα, νὰ κρυώσουμε τὰ αἰσθηματά μας πού σήμερα βρῖσκονται σὲ κατάσταση ἑνὸς ἠφαιστίου σὲ ἐνέργεια, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἰδοῦμε τὸ ζήτημα μὲ κρῦο μάτι καὶ νὰ δημιουργηθῇ ἡ φυσικὴ ἀνταπόκριση ψυχῆς καὶ τέχνης. Δίχως νὰ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια αὐτῆς τῆς θεωρίας δὲ θὰ μπορούσε ὅμως νὰ ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενο τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, βγαλμένης μέσα ἀπὸ τοὺς καινοὺς τοῦ ἴδιου ἠφαιστίου, τὸ φαινόμενο ἑνὸς Ρολλάν, τὸ φαινόμενο μᾶς λογοτεχνίας ὅπως ἡ Γερμανικὴ πού βλέπουμε νὰ παρακολουθῇ κατὰ βῆμα τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καταστάσεως καὶ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὸ περιεργό θέαμα μᾶς φιλολογικῆς δημιουργίας πού εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ ἀπάντησις σὲ ὅλη τὴν ἰδεολογικὴ ζύμωσις πού δημιουργήσῃ στὴ Γερμανία ὁ πόλεμος. Κι ἔπειτα μήπως κι ὁ Ἄριστοφάνης δὲν εἶτανε σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα πού τὸν ἐμπνέανε, δὲ τὰ ζοῦσε ὁ ἴδιος μᾶζυ μὲ ὅλο τὸ λαό; Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἕνα ἀνάλογο φαινόμενο. Τὶς ἐκστρατείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Εἶναι περιεργό πὼς τὸ μεγάλο ἐκεῖνο κοσμοϊστορικὸ γεγονός δὲ φαίνεται νὰ συγκίνησῃ τὴν ψυχὴ τῆς λογοτεχνίας κι ὁ Ἄλεξάνδρος, ὅπως μᾶς εἶναι γνώστό, πέθανε μὲ τὸ μικρὸ παράπονο πὼς δὲ βρέθηκε καὶ γι αὐτόνε ἕνας Ὅμηρος γιὰ νὰ ὑμνήσῃ τὰ κατορθώματά του.

Στὴν προσπάθειά μου νὰ δώσω κάποια ἐξήγησις στὸ περιεργό αὐτὸ ψυχολογικὸ φαινόμενο, δυὸ ἐρμηνεῖες μοῦ παρουσιάζονται πιθανώτερες.

Πρῶτο: Ὁ πόλεμος δὲν εἶτανε ἀρκετὰ καταθλιπτικὸς γιὰ μᾶς οὔτε σὲ θυσίας αἱμάτων, οὔτε σὲ θυσίας περιουσιῶν. Δὲν εἶδαμε τὰ σπῖτια μας, τὰμπέλια μας, τὰ σπαρτά μας νὰ μεταβάλλονται σὲ στάχτη ὅπως λ. χ. οἱ Σέρβοι, οἱ Γάλλοι, οἱ Βέλγοι, οὔτε εἶδαμε τὸ αἶμα νὰ τρέξῃ ποτάμι καὶ νὰ ποτίσῃ βαθεῖα τὴ γῆ μας. Οἱ θυσίες μας σταθῆκανε μετρημένες. Ἔτσι μᾶς ἔλειψε τὸ ξεχείλισμα ἐκεῖνο τοῦ πόνου πού εἶναι φαίνεται ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ἀντλήσῃ ἡ τέχνη. Τὸ ἔδαφός μας ἔμεινε ἀνέγγιχτο ἀπὸ ἐχθρικὴ εἰσβολὴ κι ὁ λαὸς στὴν ὑπαιθροχώρα γνώρισε μιά οικονομικὴ δροσιά πού οὔτε στὸν ἕπνο του τὴν ἐφάνταστικε ποτέ. Δὲν πονέσαμε ὅσο ἔπρεπε. Τὸ μαχαίρι δὲν ἔφτασε ὡς τὸ κόκκαλο. Σταθῆκαμε φτωχοὶ σὲ συγκίνησις γιὰτι μᾶς ἔλειψε κείνη ἡ βαθεῖα πίεσις πού θὰ ἔκανε τὴν ψυχὴ νὰ φωνάξῃ. Ὅλα τὰ εἶδαμε ἀπὸ μακρυνά, μὲ μάτι κρῦο, ὑπολογιστικὸ, σοφὸ.

Πρέπει νὰ προστέσωμε στὴν ἔλλειψη τῆς ἀναγκαίας συγκίνησεως καὶ τὴν ἀπουσία ἀπὸ κάθε ἔχθος φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ Ρωμαϊκὸ μυαλὸ περνάει, τώρα, τὴν περίοδο τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἀνυποψίαστο, γυρίζει τὰ μάτια του ἀνοιχτά, πλάνα, μπρὸς στὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς. Δὲν ἔμαθε-ἀκόμα τὴν τέχνη νὰ βλέπῃ δηλαδὴ νὰ φιλοσοφῇ. Ὁ πόλεμος εἶναι φιλοσοφία. Χρειαζέται φιλοσοφικὸς νοῦς γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ διεισδύσῃ στὸ βαθύτερο νόημα ἑνὸς πολέμου, νὰ ἐχτιμήσῃ τὶς διαφορὰς συνθήκας πού δημιουργεῖ ἕνας πόλεμος, νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἐπίδρασή του στοὺς ὄρους τῆς ζωῆς χρειάζεται μὲ λίγα λόγια ἡ ἀ φ α ι ρ ε τ ι κ ῆ δύναμις τοῦ νοῦ πού ξεχωρίζει μέσα ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες τὰ κύρια σημεῖα καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ ὑψώσῃ σὲ γενικὲς ἀρχές. Γιὰ τέτοια ἀψηλά πετάγματα ὁ Ρωμαῖκος νοῦς δὲν ἀπόχτησε ἀκόμα τὰ ἀναγκαῖα φτερά. Ζεῖ στὴ μακάρια περίοδο τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, εἶναι λυρικὸς, αἰσθηματικὸς, αὐτόρρητος. Ἡ πίεσις τῆς ζωῆς βέβαια γλήγορα θὰ τὸν ἀνεβάσῃ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνώτερης ἀντικειμενικῆς παρατήρησεως.

Τότε θὰ μπορέσῃ νὰ διακρίνῃ πὼς ὄξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του ἀπλώνεται ἕνας κόσμος ὀλάκαιρος. Ἔτσι θὰ νιώσῃ τὴν ἀνάγκη νὰ τονὲ γνωρίσῃ.